

O motivu bekstva sa bacanjem magičnih predmeta u narodnim bajkama

Motiv bacanja magičnih predmeta, koji se pretvaraju u teško savladive ili nesavladive prepreke dok junak beži od demona, javlja se i u bajkama balkanskih Slovena⁽¹⁾. Ne ulazeći ovde u složeno pitanje porekla i razvoja ovog motiva, može se reći da on nastaje u spoju preobraženih postupaka magijske zaštite od demona, i predstava o nadljudskim moćima stvaranja prirode. Vladimir Prop, u knjizi "Istorijski koreni bajke", povezuje preobražavanje i narastanje čudotvornih predmeta sa američkim mitovima o tvorcu sveta, ne obraćajući pažnju na magijsko značenje bacanja predmeta sa natprirodnim moćima (Prop 1990: 517-522). Logikom mimetičke simpatije, po kojoj magijski *slično proizvodi slično* (Mos 1982, 1: 140), četka, češalj, kosa ili metla se pretvaraju u šumu, trnje ili šiprag. Retki su primeri odstupanja logike preobražavanja predmeta u, po svojstvima srodnu, prepreku kao u slučaju u kome iz četke ne nastaju šume ili trnje, već voda (ZNŽ 16, 1911). Trostruko bacanje predmeta tek nakon poslednjeg pokušaja zaprečava put demonu što ukazuje na posebnu važnost poslednje prepreke. U velikom broju varijanti to je voda, najčešće izazvana bacanjem ogledala, ali i masla ili suze. Ogledalo kao predmet ima značajnu ulogu u zaštiti ljudi od uroka ili demona, a voda kao granica svetova deli ljude i htonska bića.

Estetska transformacija magijskih postupaka zaprečavanja proizilazi iz osamostaljene logike mitsko-magijskog mišljenja, koja se umećem pripovedača može proširiti do jezgrovitog opisa prirode ili dramatski uzbudljivog i slikovitog pričanja o bekstvu. Izvesna odstupanja od uobičajene razrade motiva – kombinovanje bekstva sa magičnim predmetima i bekstva sa preobražavanjem samih begunaca⁽²⁾, ili odstupanja od tročlanog opisa bacanja predmeta – ne narušavaju njegovu pripovednu funkciju – uspešnog bekstva. Pri uklapanju motiva u veoma različite priče dolazi ponekad i do razaranja tročlane strukture. Najčešće se menja deo motiva vezan uz treći predmet čija moć nije dovoljna da zaustavi demona, ili koji beguncu nedostaje, budući da ga je već upotrebio ili ga nije ni posedovao. Uzrok odstupanja često je delimična promena ili kontaminacija motiva bekstva sa nekim drugim motivom. Delimično uništenje motiva može pripovedaču da posluži i ukoliko on ima nameru da junaka dovede u bezizlaznu situaciju u kojoj ga spasava neka nova sila.

Razlozi bekstva su raznovrsni ali tipski i uklapaju se u različite vrste sižea. Junak bajke, sluga kod dede i babe, ulazi u zabranjenu sobu i nalazi zatočeno biće nadljudskih moći, često sa solarnim odlikama, koje ga poziva da ga oslobodi. Demoni, otkrivši krađu svog konja iz zabranjene odaje (Čajkanović 18; Cepenkov 77), gone junaka i njegovog pomoćnika, ali bivaju zaustavljeni magičnim preprekama.

Motiv "krađe" demonskog objekta i bekstva od demona može biti upleten u siže u kome junakovi protivnici, uspešno prikrivajući svoje zle namere, upućuju junaka da donese određeni plod, ili dragi kamen koji čuvaju opasni demoni. Junak uspešno rešava težak zadatak – sin po narudžbini neverne majke ukrade vragovima jabuke (Valjavec: 115), neugledni prosac careve kćeri donosi dragi kamen sa divove glave koji mu je car tražio (Čajkanović 1929, 31), carev sin beži sa ćerkom veštice (Vuk 19).

Junaci beže bacajući magične predmete i kada otkriju zle namere svog domaćina. Brat i sestra trče kada vide da je stara žena koja ih je ugostila veštica koja hoće da ih pojede (Verković 97). Braća ili brat i sestra kao moguće žrtve se u narativnom tekstu pretvaraju u aktivna i samostalna bića koja se oslobađaju demonskog zla. U priči sa poližanrovskim elementima bajke i priče o životinjama, brat i sestra beže od vuka, figure koja predstavlja prežetak animalnog demona ili totemskog zastupnika demonskog roda (Verković 102).

U priči iz zbirke Milana Obradovića "99 sinova" (Čajkanović 20), baba na spavanju ubije 98 prosaca svojih kćeri, ali ubije i najmlađu devojkicu jer se poslednji brat zamenio sa njom. Veštica to otkrije, a junak bežeći ne uzme kefu, češagiju i ogledalo iz babine kuće. Pripovedač je bez jasnog razloga učinio složenim deo priče o magičnim predmetima, jer kada ih po drugi put vidi, on ih uzima, iako mu je magarac-vilovnjak govorio da to ne čini. Međutim, kada ih baba sustigne, sam magarac mu kaže da baca predmete od kojih, kako i po pričama sledi, nastanu šume, provalije i na kraju voda. Delimično odstupanje od poetike narodne bajke ne menja osnovnu funkciju magičnih predmeta u bekstvu – konačno zaustavljanje demonskog bića. U varijanti ove pripovetke iz osiječkog kraja (ZNŽ 16: 131) spasu se, po savetu šugavog-čarobnog konja najmlađeg brata 12 braće. Po savetu nadprirodnog pomoćnika junak uzima, a zatim i baca kefu, gladilicu i češagiju. Redosled prepreka je obrnut, te voda kao krajnja i neprolazna prepreka biva prva, tako da pripovedač nakon što baba savlada treću prepreku, trnje, mora da uvede narodnoj priči nepriličnu – granicu kao konkretizovanu liniju razdvajanja dva sveta koju baba ne može da pređe. Voda kao element koji razdvaja svet živih i mrtvih, ljudskih i demonskih bića je lišena svojih simboličkih značenja u ovako razvijenom motivu bekstva.

Hristijanizacija motiva bekstva od demona pokazuje se kroz pomoć boga ili sveca u davanju magičnih predmeta ili kroz zaštitu begunca u bezizlaznoj situaciji. Pomoćnik Petra Breboriča je Sveta Nedelja koja ugroženom junaku daje čarobne predmete uz pomoć kojih on pobegne od vragova. U dvema pripovetkama koje je u Boki kotorskoj zapisao Vuk Vrčević, junak uz božju pomoć zaustavlja demonsko biće. U priči *Djevojka brža od konja* (Vuk 24), u kojoj se prepliću elementi bajke i predanja, devojkica izrasla iz rose, kao demonsko biće u liku devojkice, beži od ljudi, suprotno uobičajenom begu čoveka od demonskog bića. Ona nudi trku proscima do zlatne jabuke pod uslovom da će biti žena onome ko je prvi stigne, ali da će svi stradati ukoliko ona bude brža. Njeno

vilinsko biće najpre se otkriva kada joj izrastu krila, a konačno se potvrđuje kada ona baca dlaku, koja se pretvori u gore, i suzu od koje postanu reke. Jedino carev sin prati "devojk" i zaklinje je tri puta imenom božjim. Ona stane, ali potom i nestane kao u nekim baladama o zavadi braće. Priča ima strukturu bajke, ali njen tok izneverava obavezujući srećan kraj oslanjajući se na elemente predanja i mita. Moć hrišćanske sile samo je privremena, devojka nestaje.

Suprotno ovom pokolebavanju vere, u pripoveci "Đavolja maštanija o božja sila" (Vuk 19), čarobna pomoć iz lešnika (reke) i oraha (oganj), nije dovoljna, jer veštica koja juri odbeglu ćerku i otmičara-ljubavnika, carevog sina, razdvoji reke, a vatru ugasi. Tek kada vidi da se radi o nečistim silama, junak, nemajući treći predmet kao i devojka brža od konja, *prekrsti se put istoka i kliknu jakoga Boga u pomoć, dok puče munja iz neba te sažee devojačku majku*. Priča se završava moralističko hrišćanskom poentom – demonskog progonitelja stiže kazna. Strukturalno pomeranje trostrukog bacanja magičnog predmeta proizilazi iz činjenice da je prvi predmet pomogao junaku da umilostivi zveri na ulasku u demonski prostor, čime se omogućava-izaziva odsustvo zaštite prilikom trećeg veštičinog sustizanja, kao i iz potrebe da se moć paganskog zla ograniči većom moći hrišćanskog božanstva.

Motiv bacanja predmeta koji se pretvaraju u prepreke gubi vezu sa svojim mitsko-magijskim poreklom oduzimanjem natprirodne moći i svođenjem na predmete svakodnevice, koji mogu da zadrže funkciju prepreke samo zahvaljujući promeni demonske motivacije u psihološku motivaciju – junak koji beži baca ženi maramu, ogledalce (Vuk 31), pri čemu ona, obuzeta svojim izgledom, na čas odustaje od gonjenja. Naravno, nema ni potrebe da pripovedač uključuje preobraženje bačenih predmeta, jer oni i u svom izvornom obliku obavljaju funkciju zadržavanja demona koji progoni čoveka.

Magijski postupci se u narodnoj umetnosti i književnosti unose uz redukcije u obimu, delimične transformacije u značenju i estetizacije magijskog izvornika. Motiv bekstva i bacanja magičnih predmeta nalazi se u bajkama različitih sižea, što svedoči o njegovoj relativnoj samostalnosti i sposobnosti da se uklopi u različite pripovedne celine. Međusobno povezane i uslovljene sadržinske i strukturalne promene motiva obuhvataju širok raspon od estetizovanja vere u mogućnost magijskog preobražavanja predmeta do potpune razgradnje motiva profanizacijom predmeta do predmeta svakodnevice.

Napomene

1. U ovom prilogu analizirani su motivi bekstva sa bacanjem magičnog predmeta iz sledećih pripovedaka: Vuk 24; Vuk 19; Čajkanović 18; Čajkanović 20; Čajkanović (1929), 31; Čajkanović: str. 459 (Đurić E 120, br. 7); Verković 97; Cepenkov 55; Cepenkov 77; Šapkarev 102; Šapkarev 103; Valjavec str. 115; ZNŽ 16: 131; 32/2: 105; str. 106; str. 113; Bošković-Stuli 50.

2. ZNŽ 32/2: 105 Kefa se pretvori u šumu, a potom slede preobraženja momka i devojke.

Preuzeto sa: http://www.rastko.org.yu/knjizevnost/nauka_knjiz/dajdacic-bekstvo.html